Naše řeč

ROČNÍK XVII.
ČÍSLO 3.

S. Petřík: Pausa v novočeských slovních skupinách.

(Ostatek.)

b) Pozornosti zasluhuje také pausa v těsných skupinách s několika přívlastky anteponovanými. Pausu nalézáme zpravidla tam, kde je mezi přívlastky významový poměr (máme na mysli jen výrazy beze spojky, neboť ve spojeních spojkových je, jak se zdá, veliké kolísání), a to proto, že přívlastky jsou vlastně volnou skupinou. Poměr mezi přívlastky může býti rozmanitý, vysvětlení, precisace atd. i pouhá obměna, na př.: Přímo do strhaných || krví podlitých očí (Baar, Mžikové obrázky II, 28). — Měl na sobě uprášené || pomoučněné šaty (ib. 32). — Sníženým || přidušeným hlasem (ib. 32). — S veselým || bodrým úsměvem (ib. 37). Tu jde o variaci. Příbuzný (ne však týž) poměr významový jest mezi přívlastky v těchto příkladech: V ten krásný || májový den (Jirásek, U nás II, 305). — Byla sychravá || listopadová noc (Třebízský, Levohradská povídka 7). — Vhodné české učebnice a dobrý || odborný časopis pedagogický (Kádner, Dějiny pedag. III, 3, 83).

Ačkoliv přívlastky »májový«, »listopadová«, »neodborný« nejsou vlastně povahy hodnoticí, nýbrž určovací (stran rozdílu mezi přívl. hodnoticím a určovacím srov. na př. Marouzeau, L'ordre des mots I, 15), přece mohou býti chápány, jako by byly významem skoro *rovnocenné* hodnoticím přívlastkům »krásný«, »sychravá«, »dobrý«, neboť májové dni bývají »krásné«, listopadové noci »sychravé«, odborné časopisy »dobré«. Významový poměr mezi atributy je jakoby variace, tedy může býti pausa mezi nimi, a v našich příkladech, jak se zdá, je; aspoň je mezi přívlastky čárka.

Jinak však mezi přívlastkem hodnoticím a určovacím pausa

nebývá, na př. ve výraze »mladý policejní úředník« přívlastek »mladý« hodnotí, »policejní« určuje. Pausa tu není proto, že přívlastek určovací tvoří se substantivem těsný pojmový celek, který by bylo možno eventuálně nahraditi jedním slovem, m. »policejní úředník« říci »policista« a p. j. Tento celek jest kvalifikován přívlastkem »mladý« skutečně tak, jako by »policejní úředník« bylo jedno slovo; neboť jako není pausa ve spojení »mladý policista«, tak není ani zde.

Pausa není ani v případech, kde oba přívlastky jsou povahy hodnotící, není-li mezi nimi významového poměru a vybaví-li se oba přívlastky zároveň, na př.: Dlouhé černé řasy měla přiklopeny (Holeček, Výprava 284). Také nebývá pausa, kde první přívlastek je povahy formální, na př. zájmeno, druhý hodnotící: ta naše malá chaloupka.

Pausa se tu objevuje a) je-li přívlastek stojící při jméně příliš rozsáhlý (typ: »dvě takové || podle nejpečlivějších vědeckých výzkumů zhotovené ptačí budky«, srov. výše, pausa psychologická), b) vybavují-li se přívlastky nikoli zároveň, nýbrž za sebou, sukcesivně, nebo chceme-li obsah některého z nich vytknouti, zdůrazniti, naň upozorniti, na př.: Sejmul se stěny starý || jezdecký meč (Třebízský, Miličova kletba 47). — Pískot hladové vydry pod černými || holými olšemi (Jirásek, U nás II, 282).

Často bývá mezi přívlastky čárka, ale bývá to pouhý grafický znak; v kterém případě konkretním je to jen grafický znak a v kterém skutečná pausa, nelze vždy s jistotou říci.

Pozn. Implicitní dojem pausy (ne skutečná pausa) bývá působen tím, že oba přívlastky mají přibližně *stejný* přízvuk a také *stejnou* flexi, což budí dojem *rovnocennosti* gramatické a významové, jaká je ve skupinách s pausou (srov. výše typ »sníženým || přidušeným hlasem«).

Takový dojem pausy pak může vésti autora k tomu, aby udělal mezi přívlastky čárku: prav*ý* || česk*ý* drahokam (Třebízský, Levohr. povídka 6). Svědčí o tom kromě sebepozorování také na př. to, že mezi přívlastky zcela různých flexí a různého přízvuku se nikdy čárka nedělá: t*a* naš*e* mal*á* chaloupka.

*

3. Až dosud jsme mluvili jen o pause, která nemá fonologické funkce, t. j. zrušení pausy na př. v rychlé mluvě nemá vlivu na smysl skupiny slovní. Někdy však přítomnost nebo nepřítomnost pausy v jednom a témž spojení vede k úplné změně smyslu. Řeknu-li na př. »pak přijelo další || nádherné

auto« s pausou po »další«, má toto spojení smysl takový: než jsme přistoupili k popisu tohoto »dalšího auta«, mluvili jsme už o jiném autě, jež však *nebylo* tak »nádherné«. Stavíme tu tedy implicite *proti* sobě auto nádherné a obyčejné (-á), jde tu o *kontrast*. Bez pausy by mělo totéž spojení smysl jiný: auta, která přijížděla před naším autem, byla *také* nádherná; jde tu tedy o *shodu*.

Příklady na spojení bez pausy: Zajímavá... je jiná velmi oblíbená povídka od neznámého spisovatele..., totiž »Zdeněk z Zásmuku...« (Jakubec, Dějiny čes. literatury II, 190; před tím se mluvilo o oblíbené povídce »Hrabě Rožmberk«). — Výraz nesklonný jiný (Gebauer, Historická mluvnice jazyka českého IV, 18; dříve byla řeč o infinitivu, tedy o výraze *také* nesklonném).

Spojení s pausou: Student se poklonil, a potěšen, že si nese nový || vydatnější pramen k svému pensum, vyklouzl ven (Jirásek, F. L. Věk II, 13). Situace je taková: P. Matouš Vrba, jeden z hrdinů F. L. Věka, půjčil studentu Toníčkovi knihu, aby si mohl vypracovati přípravu do školy; student však v ní nenalezl, čeho by mohl k pensu užíti, i přišel požádati kněze o novou knihu, lepší. Staví se tu tedy proti sobě pramen neužitečný, nevydatný, a pramen vydatnější, lepší.

Tato pausa je také před adjektivní aposicí: Nasadil pan Tais nový tón || společenštější, téměř laskavý (Karas, Neukojené srdce a j. povídky 52). Pan Tais je vězník v moravském městě. Jednoho dne přivádí do vězení nového vězně; nejedná s ním s počátku jinak vlídně, ale jakmile zpozoruje, že nový vězeň je zámožný, obrátí a nasadí »nový tón, společenštější...« Stojí tu tedy v rozporu tón nevlídný a laskavý.

Někdy nechceme ani postaviti proti sobě dva kontrasty (A: anti A), spíše chceme prostě vyznačiti *neshodu*, pouhou různost dvou pojmů: proti A stavíme vše ostatní nebo aspoň něco jiného než A (tedy A: non A). Dejme tomu, že jsem až dosud nosil klobouky slaměné n. velurové n. oboje, ale ne plstěné; řeknu tedy: »Koupil jsem si nový klobouk || plstěný«, s pausou před »plstěný«.

Jiný příklad: Odchylky ve vypočtené dráze Nebešťanky jsou následkem přitažlivosti jiné || posud úplně neznámé a prostým okem, ba snad i posavadními fysikálními prostředky neviditelné oběžnice (Arbes, Ethiopská lilie 232). Zde se staví proti sobě Nebešťanka a nějaká hvězda jiná, dosud neznámá; tedy pouhá různost.

*

Tento první typ fonologické pausy nalézáme tam, kde jeden přívlastek určuje *vztah* k tomu, co předcházelo (má podobu zpravidla číslovky řadové, na př. »druhé || nádherné auto« proti »druhé nádherné auto«; jindy je to slovo »jiný«, »další«, »nový«, tedy vesměs slova vztahová), druhý přívlastek hodnotí (jiná velmi *oblíbená* povídka) nebo určuje (nový *plstěný* klobouk, *nesklonný* výraz jiný a p.).

Ojediněle se zde v rychlé výslovnosti pausa stírá; řekneme na př. »kromě velkých spisů napsal náš autor ještě několik *jiných spisů menších«* bez pausy před »menších«, ač tu je kontrast. Zdá se, že se to děje hlavně, když přívlastek vztahový je anteponován, hodnoticí n. určovací postponován, nebo vůbec, kde nejsou vedle sebe. Matení s typem »jiný dobrý člověk«, »jiná oblíbená povídka«, »nesklonný výraz jiný« a p., kde jde o *shodu,* se tu zabrání přízvukem. Kdežto v typu »jiná oblíbená povídka«, kde pausa není *primárně,* je důraz jen na slově vztahovém, v bezpausovém typu *sekundárním* (»jiné spisy menší«) je důraz jen na přívlastku hodnoticím (zde »menší«); srov. též níže.

Naopak zase bývá pausa i tam, kde jde o *shodu,* ale za důležité podmínky: shodnost je vyjádřena *explicite,* t. j. spojkou značící shodu, na př. »také«, »též«, »rovněž«, »stále« a p. Vedle »jiný duchaplný výklad této věci podal p. X. Y.«, bez pausy, říkáme »jiný || také duchaplný výklad podal . . .« se zřetelnou pausou před »také«. Tento zjev si vysvětlíme tímto způsobem: spojka tu může býti dobrou a vítanou výpomocí. Mluvíme o duchaplném výkladě jisté věci, jejž podal p. N. N.; pak chceme říci, že byl podán ještě jeden výklad této věci, a začneme vykládati: »jiný výklad . . .«, ale najednou si uvědomíme, že i tento výklad byl duchaplný. Poněvadž se však pojem »duchaplný« vybavil až dodatečně, vznikla by nutně pausa po slově »výklad«, a tím by posluchač byl uveden v omyl, anebo by vzniklo nedorozumění, neboť pausa značí rozpor nebo neshodu, jak jsme viděli, a nikoli shodu, kterou my chceme vyjádřiti. Jak zachrániti tedy situaci? Nechceme-li začíti větu znova, uchýlíme se jako k pomoci k *explicitnímu* vyjádření shody spojkou »také«. Tento popsaný proces zjistíme snadno sebepozorováním; i já jsem jej tak zjistil. Jindy si pausu vysvětlíme tak, že explicitním vyjádřením shody se vytkne i obsah přívlastku, a dva přívlastky silně důrazné jsou oddělovány pausou.

*

Avšak pausa není tu jediným funkčním činitelem, t. j. není jediným znakem, který liší typ »jiný || dobrý člověk« od typu »jiný dobrý člověk«, tedy typ značící různost od typu znamenajícího shodnost. Celá intonační stránka obou typů se od sebe liší: v typu bez pausy má jen slovo vztahové silný důraz, druhý přívlastek i substantivum jsou přízvukovány velmi slabě. Pochopí se to snadno: výrazy »dobrý člověk«, »oblíbená povídka« a p. jsou prostě přejaty z toho, co předcházelo, neboť už dříve se mluvilo o »oblíbené povídce« atd., jak jsme viděli výše. Výraz »oblíbená povídka« a p. je tedy posluchači, čtenáři i autorovi zcela běžný, známý, možná i otřepaný, jestliže se o něm mluvilo několikrát. Krátce už nám na nich tak nezáleží, nýbrž jde nám jen o slovo vztahové, jež je v té chvíli pro nás důležité, a proto i silně důrazné.

Nepřítomnost pausy si vysvětlíme podobně jako u typu »mladý policejní úředník«: opakováním se stala slova *»oblíbená povídka«* spojením tak těsným, jako by to bylo jediné slovo; jako není pausa ve skupině »jiná povídka«, tak není ani zde.

Intonační podoba spojení »nový tón || společenštější. . .« je zcela jiná. I přívlastek vztahový i přívlastek hodnotící (»společenštější«) mají silný důraz, neboť ani jeden ani druhý nejsou přejaty ze souvislosti, nejsou to pojmy známé, nýbrž zcela nové, odlišné od toho, co předcházelo. Pausu si tu vysvětlíme dodatečným vybavením členu hodnoticího; s počátku se autorovi zdá, že »nový tón« postačí, chce se tedy spokojiti pouhým zjištěním rozdílu nebo protikladu; teprve dodatečně si uvědomí, že je možno ještě precisovati, i přidá další slova, »společenštější, téměř laskavý«. Možná, že tu přispívá k pause i to, že není dobře možno, umístiti v jediném bezpausém spojení dva silné důrazy; svědčila by o tom i ta okolnost, že když vynecháme ve spojení »jiné spisy || menší« pausu po slově »spisy«, je slovo vztahové »jiné« bez přízvuku, jak jsme už řekli.

*

Je otázka, zdali osoba mluvící užívá typu »jiný dobrý člověk« nebo »jiný || dobrý člověk«, jsouc si při tom dobře vědoma, že by vzniklo nedorozumění, kdyby užila za daných okolností třeba typu bez pausy místo typu pausového. Je si tedy vědoma, že *musí* užíti typu s pausou, a nikoli typu bez pausy? Spíše si fonologické funkce obou typů *není* vě-

doma. Pravděpodobně *neužíváme* toho nebo onoho typu proto, abychom se vyhnuli omylu a matení s typem druhým, nýbrž asi jen proto, že daný způsob *nejlépe obráží dané poměry;* teprve gramatik, srovnávaje oba typy, zjistí, v čem se liší, a teprve jemu vysvitne z tohoto srovnání fonologická funkce intonační stránky. Tedy krátce: mluvčí, negramatik, užije pausy v typu »jiný || dobrý člověk« ne proto, aby jej odlišil od typu bez pausy, nýbrž proto, že člen »dobrý« se vybavil až dodatečně. Stejně položí důraz na oba přívlastky ne proto, aby odlišil tento typ od onoho, nýbrž proto, že oba přívlastky jsou důležité té chvíle, atd. Nicméně je tomu tak snad ve většině případů, ale ne vždy; někdy totiž, a takový případ jsem sám pozoroval, osoba mluvící užije nesprávného typu, ale opraví jej a změní v typ náležitý. Přes to přese vše ve většině případů si mluvící osoba fonologické funkce vědoma není. To můžeme opakovati o všech typech dalších.

*

Jiné je »bude dělat ještě jednu státnici z polštiny« bez pausy a s důrazem jen na »ještě«, slově vztahovém, a »bude dělat ještě jednu státnici || z polštiny« s pausou po »státnici« a s důrazem na »ještě« i na »z polštiny«. Tento typ je příbuzný typu »jiný dobrý člověk« a »jiný || dobrý člověk«; spojení bez pausy značí shodu, spojení s pausou různost, novotu.

*

Někdy spojení těsné, bezpausové, značí, že z mnoha exemplářů některého předmětu vytýkáme jeden: »Jediný správný výtisk našeho rukopisu je x-ský«. Přívlastek »jediný« zužuje rozsah pojmu *»správný výtisk«* na jeden jediný případ, exemplář. Smysl spojení je tedy: výtisků našeho rkpu bylo mnoho, ale jediný z nich je správný.

Docela jiný smysl má spojení »jediný výtisk || (a to) správný, našeho rkpu je x-ský« nebo »jediný || (a to) správný výtisk našeho rkpu je x-ský«. Zde slovo »jediný« zužuje rozsah ne už pojmu »správný výtisk«, nýbrž jen pojmu »výtisk«, přívlastek »správný« kvalifikuje zúžený pojem *»jediný výtisk«* jako celek, kdežto v případě prvním přívlastek »správný« se vztahoval jen k slovu »výtisk«. Toto spojení druhé pak má tedy smysl: našeho rkpu byl vydán jen jediný výtisk, a ten byl správný.

Intonační podoba spojení »jediný správný výtisk« je tato: Slova »jediný« a »správný« mají přízvuk asi stejně silný, neboť obě jsou celkem stejně důležitá, ale tón nižší než slovo »výtisk«. Ve spojení »jediný || správný výtisk« jsou oba přívlastky silně přízvučné, substantivum má přízvuk slabší. Pausu vysvětlíme asi dodatečným vybavením členu »správný« anebo stejnou, a to silnou důrazností přívlastků. Spojení bez pausy vysvětlíme takto: slovo »jediný« zužuje rozsah pojmu »správný výtisk« jako celku, tedy, jako by *»správný výtisk«* bylo jedno slovo. A jako není pausa na př. v »jediný výtisk«, tak není ani zde.

A. Debrunner upozorňuje v článku »Das Klammergesetz«, IF. 50, 1932, 184, že »der grosse deutsche Dichter« bez pausy znamená »německý básník, jenž je veliký«, tedy schema ab (cd); s pausou po »grosse« značí toto spojení »básník, který je veliký a německý«, čárka tedy zastupuje spojku »a«, schema a (b + c) d. Dále poznamenává, že v »der einzige || die Wirklichkeit bestimmende Faktor« je pausa nenáležitě. Co se týče rozdílu mezi »der grosse deutsche Dichter« a »der grosse || deutsche D.«, je třeba říci, že je příliš malý, aby byl důsledně zachováván, a řeč mluvená ho myslím nezná. Spojení »der einzige, die Wirklichkeit bestimmende Faktor« nemusí býti za všech okolností nesprávné; srov. výše typ »jediný || správný výtisk«.

*

S dalším typem funkční pausy přecházíme částečně ze skupinosloví do větosloví; srov. tyto dva případy: a) Já nejsem tak hloupý jako ty! b) Já nejsem tak hloupý! Jako ty! První spojení, bez pausy, značí: ty jsi hloupý, kdežto já ne; druhé, s pausou, znamená: ani ty ani já nejsme hloupí; spojení bez pausy značí neshodu, s pausou shodu, tedy opačně než v typu »jiný dobrý člověk« a »jiný || dobrý člověk«. Intonační podoba prvního spojení je: přízvukový vrchol je na slabice *ne* slova »nejsem«; od ní až ke konci věty rychlé dynamické decrescendo; slovo »ty« mívá někdy důraz, ale slabší než »ne-«. V druhém spojení má důraz *»ne*-jsem a *»ja*-ko«. První spojení je jeden intonační celek, druhé jsou dva celky, oddělené pausou před »jako«. Tyto intonační poměry věrně obrážejí poměry významové: spojení první je jediná věta, spojení druhé jsou věty dvě. V prvním spojení výraz »jako ty« patří k slovu »hloupý« jako jeho určení způsobu nebo míry, je tedy povahy zcela nevětné; v druhém

spojení je »jako ty« samostatná věta eliptická; je uspořeno »... nejsi hloupý«. Výraz »jako ty« se netáhne tedy k slovu »hloupý«, nýbrž k celé větě »já nejsem tak hloupý«.

Jiný druh pausy funkční: a) »Já mezi těmi dvěma lidmi nevidím rozdíl jen v obleku«, bez pausy, b) »Já mezi těmi dvěma lidmi nevidím rozdíl. Jen v obleku!«, s pausou po »rozdíl«. První spojení je jediná věta, druhé jsou věty dvě, »jen v obleku« je eliptická věta. V prvním spojení »jen v obleku« je určení slova »rozdíl«, v druhém se »jen v obleku« vztahuje k celé větě.

Až dosud funkce záležela m. j. v přítomnosti nebo nepřítomnosti pausy. Někdy však záleží v její poloze, na př. na otázku: »Půjdeš tam ty nebo já?« je možno odvětiti buď »Já! || Ne ty!« anebo »Já ne! || Ty!«, a spojení má smysl po každé jiný.

Vedle funkční pausy *charakteristické* pro jisté útvary je i funkční pausa *náhodná,* jako snad v posledním případě. Velmi často pak pausa neliší dosti přesně dva útvary, jak jsme viděli u »der grosse || deutsche Dichter«, a tu si pomáháme výrazy *explicitními,* spojkami, na př. spojkou *a to:* »jediný, *a to* správný výtisk« a p. Spojka zabrání matení.

V seřadění, v jakém jsme uváděli jednotlivé druhy pausy, je jistá gradace: při prvním typu pausy psychologické významová stránka se vůbec neuplatňuje; v druhém už poněkud ano, neboť pausa je tu následkem soustředění mysli na *významový* poměr mezi pojmy; v pause psychologicko-sémantické je stránka významová rovnocenná psychologické, a v pause funkční převládá stránka významová zcela zřetelně.

F. Oberpfalcer: O ženských jménech přechylovaných příponou *-ová.*

O příponě *-ová.* — Přechylování jmen značících mužská zaměstnání. — Přechylování názvů příbuzenských. — Přechylování mužských příjmení. — Přípona *-ovka.* — Přípona *-ovna.*

Přechylovací přípony, jimž jsme věnovali pozornost v předešlých článcích, buď mají přímé obdoby také v jiných indoevropských jazycích, nebo se skládají z prvků též odjinud známých. Přípona *-ov-* je toliko slovanská. Hlavní její úloha je vyjadřovati příslušnost. Tvoří se jí přivlastňovací jména přídavná od kmenů na *-o-* a na *-u-*, na př. staroslověn.

otrokov', synov'. Při přechylování se s ní setkáváme hlavně u jmen manželek a dcer.

V ženských jménech má nejčastěji složenou podobu *-ová*. Tou se odedávna tvoří jména žen k názvům mužů značícím jejich p o v o l á n í. Ze staršího jazyka sem náleží na př. AČ. 1, 247 (1440) *ciesařová;* Háj. 345a císař i *císařová* posadili se za stůl; TkadlS. 4a ta převýborná, široko jmenovaná, najvyššieho rodu *králová,* jenž Čest slove; Klaret 2197 *rychtářová* ,iudicissa'; ML. 48a uzřevši jich ta *hospodářová* (hospodská), počě sě dietěte báti; AČ. 26, 176 (1425) z panie Anny Michalové *zlatníkové* z jedné a z panie Mandy . . . z strany druhé; t. 13, 339 (1510) co máš s *zlatníkovau* Jiříkovau?; Rosa, Čechořečnost 22 *sekretářová, zámečníková.**)

Mnoho příkladů bychom mohli uvésti z nové literatury. Srov. Neruda, Obrazy z ciziny 370, Benátky, bývalá *králová* na moři, nyní v pensi; I. Herrmann, Burlesky (1913) 214 král, *králová,* příbuzní *králové* i bývalí královi rádcové. — Ze spisů B. Němcové: Dobrý člověk (Sp. 4, 250) je-li mistr milosrdný, je *mistrová* zlá; Poh. vesnice (Sp. 3, 268) chodil s dudami, aby *dudáková* nouzi neměla; Divá Bára (Sp. 3, 10) (hoši) pootevřeli dveře, aby slyšeli zvonek zazvoniti a *kostelníkovou* hřešit; Babička 37 paní *myslivcová* chodila na táčky; Nár. bách. 3 (Sp. 5, 298) paní *kantorová* byla ženka hospodárná; t. 4 (Sp. 5, 350) *kupcová* i kupec viděli Čestmíra také přijíždět; t. 7 (Sp. 6, 294) *ševcová* upekla dvě holoubátka; Slov. poh. (Sp. 8, 187) jak *bačová* slova jeho zaslechla; atd. Slova *důchodňová, krejčová, vrchňová, purkrabová* byla hájena Brusem matičním jako stejně správná se slovy *soudcová, pekařová, sousedová.*

I v nářečích je tento způsob přechylování rozšířen po celém našem území. Na př. doudl. 21 *sládková, spráfcová;* jihoč. 25 *slouhová;* podřip. 98 *kovářová, poslová, libářová;* sev.-vých. 19 *radová, důchodňová, sládková;* bydž. 5 *pulmistrová, radňová;* hořic. 82 *krejčová;* klad. 58 *kupcová, mistrová, šeucouvá;* KottD. 68 (han.) paní *okresňová* ,choť okresního soudce'; Bartoš, Naše děti 121 naše *mistrová* v černej župici uvařila nám švába v krupici; Czambel 134 *kupcová, majstrová;* Kál. 445 *pacholková* ,žena pacholka', a pod.

V části východní se takto přechylují i j m é n a p ř í b u-

*) Doklady o *zlatníkové* a Rosovy uvedl Zubatý v článku »Paní doktor« (NŘ. 6, 1922, 266).

ženská: SborMatSlov. 2, 1924, 187 *ďedová, ďetková* ‚bába' (přechýleno od mužs. *ďedo, ďetko),* 188 *praďedová,* 191 *svatová, svahová, svačková* (matka nevěstina), *teščová* (tchyně); Němcová, Chyže pod hor. (Sp. 4, 314) (gazda) ukazuje na druhou stranu, kde seděla stryně a Zverka: »moje *bratová* a syn její Zverka«; ErbP. 474 vítaj tebe, má *synová!**) Bodejž si hlavu srazila, než's mého syna poznala.

Slova *ciesařová, králová* znamenala netoliko ženu panovníkovu, nýbrž i nevdanou nebo ovdovělou panovnici. Podobně bývá *kupcová* ‚žena provozující kupectví'; *mistrová* je ‚žena, jež učí šití'. Srov. pol. *kupcowa, doktorowa* ‚doktorka', *prezesowa* ‚předsedkyně'; již v staré polštině byly názvy ženských povolání, jako *opatowa* ‚abatyše', *myśliwcowa* ‚lovkyně' a pod.

Příponou *-ová* se v nynějším jazyce spisovném tvoří příjmení ženy od příjmení muže nebo otce. Doklady tohoto tvoření jsou již v starých nekrolozích, na př. NekDrk. *Hodášková;* v urbářích, jako UrbChotA. 1b *Hněvcová,* UrbE. 245 *Staníková,* 266 *Škopková,* 280 *Hlúšková;* v knihách městských: Lún. ks. 1394 Anka *Hodíková,* Hana *Štěničková;* Pís. arch. I, 28 (1483) Káča *Rachočová;* KolB. 17b (1495) Dorota sladovnice, řečená *Štěpánová;* t. 112a (1498) Kateřině *Šímové* (: paní Kateřině, před tiem manželce Šimona krčmáře); t. 5b (1502) postavil *Vítkovú* z Nebovid, tchyni svú; t. 32b (1519) Marta *Šejnohová;* KolČČ. 21a (1543) od Anny *Vaňkový,* krčmářky; t. CC. 70a (1567) já Alžběta *Suchměšcová* toto pořízení činím sauci rozumu zdravýho; KolC. 1a (1587) Markétě *Šíchový;* Smolná kniha solnická 19a (1583) páni milí, jest lotryně *Kubicová* větčí nežli já; t. 27a (1596) vyslány z raddy osoby do vězení šatlavního k Anně *Brhlové;* t. 36b (1611) k tomu se táž *Kalabová* přiznala.

Veliký počet takových příjmení obsahují Tomkovy Základy starého místopisu pražského. Odtud uvádíme aspoň několik příkladů v pořadí časovém:

1366 st 242 *Strýcová,* 1378 n 47 *Vyspalová,* 1380 n 308 Anka *Túžová, 1383 n 309 Ščrbová,* 1413 st 53 Káče *Želízkové,* 1418 n 233 Anna *Štuková,* 1424 n 178 *Švábová,* 1426 st 119 *Vládyková,* 1429 st 227 *Štěničková,* 1430 m 8 *Vakundová,* 1431 n 268 *Trojánková,* 1433 st 135 *Sopúšková,* 1433 n 90 *Tonišová,* 1434 n 273 *Šrámková,* 1434 n 117 *Telatová,* 1476 h 175 *Vaněčková,* 1481 h 149 *Valaušková,* 1528 st 127 Alžběty *Truonové.*

---

*) Viz NŘ. 17, 29, pozn. 1.

I v jiných textech se ovšem najdou doklady, jako OtcD. ad B 86a *Sračková* slehla, to div veliký a věc neslýchaná.

V nářečích jsou, jak jsme již dříve ukázali, u ženských příjmení oblíbeny útvary na *-ka*, na *-ice* a ještě některé jiné, o nichž promluvíme později. Ale vyskýtají se také tvoření na *-ová*, zvláště od některých typů příjmení mužských. Nejčastěji jsou tu základem jména na *-ek*, na př. jihoč. 25 *Skuhráčková, Staňková, Dufková;* sev.-vých. 19 *Vašková;* hořic. 82 *Čížková;* bydž. 5 *Janečková;* klad. 58 *Mazáčková;* polnic. 114 *Blažíčková;* — bošác. 5 *Adánková,* 60 *Danková,* 112 *Hájňičková,* 124 *Hanáčková,* 126 *Havlíčková,* 141 *Horáčková,* 156 *Hulínková,* 182 *Janečková,* 188 *Juráčková,* 236 *Kubíčková, Kucková,* 268 *Macková,* 286 *Michálková, Miklánková,* 437 *Pijáčková,* 459 *Poláčková,* 580 *Strihánková.* — Jména mužů na *-ka* se přechylují týmž způsobem: jihoč. 25 *Babičková,* klad. 58 *Střihaukouvá;* bošác. 14 *Barinková,* 138 *Hoferková,* 188 *Juriková,* 204 *Kluková,* 237 *Kudeľková,* 429 *Pašková,* 630 *Tynková.* — Někdy také maskulina na *-ec,* na př. klad. 58 *Pecháncová,* bošác. 166 *Chovancová,* 236 *Kubincová,* 285 *Michálcová,* 687 *Zancová* (: Zamec). — Slovenská jména na *-o:* bošác. 35 *Bušová* (: Bušo), 184 *Jašková,* 260 *Krišková,* 236 *Kubová,* 313 *Naďová,* 527 *Rojková* a pod. — Ojediněle maskulina i jinak zakončená: jihoč. 25 stará *Petrová;* podřip. 98 *Herclová, Škodová;* sev.-vých. 19 *Váňová;* polnic. 114 *Leopoldová,* atd.; Němcová, Nár. bách. 4 (Sp. 5, 358) ve velké síni sedí kníže ďábel a vedle něho kněžna *Luciferová.*

V hovorové češtině příjmení žen neprovdaných, jsou-li spojena s křestním jménem, zpravidla mívají podobu přivlastňovacího jména přídavného na *-ova,* na př. Anča *Sýkorova,* Terina *Hájkova,* Pepka *Dusilova* a pod.; ČL. 10, 396 (čes.-třeb.) Maryčka *Broulíkova,* Stázka *Vostárkova;* ErbP. 75 ta Káča *Kubíkova* dlouho líhá; t. 246 žádná není tak čiperná jako Lidka *Hájkova.* — O tento usus se před lety opírala teorie hlásající, že se má i v jazyce spisovném rozlišovati *-ová* u žen provdaných a ovdovělých, *-ova* u svobodných. Psalo se tedy na př. *paní Stehlíková* a *slečna Stehlíkova* a podle toho i *paní důchodňová* a *slečna důchodního.* Ale o takovém rozlišování není starých svědectví.*)

*) Srov. k tomu diskusi v časopise Pokrok 1876 a v matičním Brusu jazyka českého 1877, str. 11 (i v obou jeho dalších vydáních: 1881, str. 13; 1894, str. 33). Rozlišovati tvary *-ova : -ová* chtěl také A. Hlavinka, Povaha česká v řeči 1916, 127, bylo to odmínuto O. Hujerem v referátě v Listech filologických 44, 1917, str. 366.

Spojením přípony *-ová* s příponou *-ka* vzniká *-ovka*. Srov. TkadlS. 7a na oné ženě krásné Judit, dobré *židovcě;* Smolná kniha rokyc. 4 (1573) *katovka* ‚žena katova'; Jg. 2, 35 (z Akcí Pěčky ze Smržic) anatomie, pekelná těl lidských *katovka.* — Apelativa uvedená výše mají téměř napořád také podobu na *-ovka:* sev.-vých. 19 *šeucouka, krejčouka, pulmistrouka;* hořic. 82 *kalcovka* ‚dělnice v tkalcovně'; klad. 58 *dědouka* ‚babička'; polnic. 114 *kupcovka;* BartD. 1, 147 (záp.-mor.) *starostovka;* Bartoš, Dětská říkadla (Komenský 1886, 636) *ševcovka* pere, švec se jí směje, kopyta se polekaly, zle je; BartS. (záp.-mor.) 422 *ševcůvka,* 9 (val.) *bačůvka* ‚žena bačova'; senic. 2, 10 *rasuvka* ‚žena rasova'; ZátPř. 25b komu kňaz, komu *kňazovka,* komu kňazova dievka; bošác. 206 *kňazouce* (ženě evang. kněze) ňesém pár kureňéc. Sloven. *židovka* je základ další odvozeniny : P. J. Šafařík, Písně světské lidu sloven. v Uhřích I, 123 ej nie som ja *židovkyňa,* z židovského pokolenia.

Týž způsob odvozování je tvořivý také u příjmení: hor.-blan. 47 *Tondofka, Jandofka, Frantofka, Kudrnofka, Lukšofka;* jihoč. 35 *Bumbovka, Zíkovka;* podřip. 98 *Kinclofka;* sev.-vých. 19 *Pickouka* (: Picek), *Pavlouka* (: Pavel); ČL. 10, 397 (čes.-třeb.) *Maškovka* (: Mašek), *Rybičkovka* (: Rybička), *Janovka* (: Jan); polen. 93 *Blažkovka, Mrázkovka;* polnic. 114 *Krčovka* (: Krča), *Machovka* (: Mach), *Strakovka;* Zálesí 12, 1930/31, str. 36 *Kotnovka* (: Koten), *Jankovka* (: Janek); BartD. 1, 147 (záp.-mor.) *Maškovka, Staňkovka, Ščastovka;* val., laš. *Lančuvka* (: Lanča), *Hercluvka* (: Hercl); hor.-ostr. 29 *Hrdluvka* (: Hrdel), *Nykluvka* (: Nykel), *Staňuvka* (: Staňa), *Vrbuvka* (: Vrba), *Žiluvka* (: Žila).*)

Jiný výsledek křížení přechylovacích přípon je *-ovna.* Ta je v slovan. jazycích oblíbena zvláště u ženských patronymik, na př. pol. *Straszówna, Fredrówna* atd.; *Kutrzebówna* je dcera, jejíž otec se jmenuje Kutrzeba. Srov. F. Palacký, Radhost 2, 508 uvnitř klesalo (české panování) rok co rok vždy hlouběji ... hrdostí a svéhlavostí manželky jeho (Jana) Elišky, poslední *Přemyslovny.* — Alžběta *Stuartovna* byla českou zimní královnou. Známa jsou rodová jména *Slavatovna, Trčkovna, Bořitovna.* PoprR. 27 s Duškem, *Štěchovny* synem.

*) Přechýlená jména na *-ovka* značí mnohdy také věci mající nějaký vztah k mužské osobě, jejíž jméno jest základem : polnic. 118 *Markůvka* ‚Markova skála', lom, *Šimovka* ‚Šimova louka', *bašovka* ‚brambora zavedená obchodníkem Bašem'; rychnov. *Hájkovka* ‚louka od Hájka', *Stárkovka* ‚kráva od Stárka'.

Slova *ciesařovna* a *královna* znamenala původně dceru císařovu, královu : DalC. 74a (hrabě z Aldenburka) počě *ciesařovnu* milovati... Snúbiti jie u ciesařě nesmějieše, nebo jiej roven nebieše; t. 165b tehdy právě *královny*, ty šlechetné *Václavovny*, s násilím s hradu Prahy vedu. — Ale brzy oba tvary zobecňovaly i pro manželku a pro panovnici vůbec : TkadlS. 19a též *ciesařovna, královna*, kněžna i jiná k těm řádóm počtená, jestliže jest bohata, mocna a vznesena nad lidi, ale v hrózě a nevolnosti jest, bez svobody. — Také sem náleží svým tvořením slova Klaret 795 *rytieřovna* ‚militissa', Marg. 118 *chlapovna* -lis či šlechtična.

Jiří Haller: Spisovná čeština a jazyková kultura. II.

Další příspěvek je článek univ. prof. srovnávací jazykovědy slovanské *B. Havránka* Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura. Kulturou spisovného jazyka rozumí prof. Havránek »především vědomé teoretické pěstění spisovného jazyka, totiž snahu a práci vědy o jazyce, linguistiky, usilující o zdokonalení a prospěch spisovného jazyka«. Cílem této kultury jazyka je »kultivovaný jazyk a jazyková kultura u těch, kteří jazyka spisovného v praxi užívají«. Po této předběžné poznámce následuje podrobný výklad o jazykové normě. Slova norma v této souvislosti užívá prof. Havránek v novém smyslu: je to »soubor jazykových prostředků gramatických i lexikálních (strukturálních i mimostrukturálních), pravidelně užívaných« (str. 33).[1] V tomto smyslu pak mluví i o normě jazyka lidového a srovnává s ní normu spisovnou. Rozdíl obou těch norem je v tom, že o normě lidového jazyka rozhoduje jen usus, kdežto na normu spisovného jazyka má vliv také teorie, a to jazyková i mimojazyková. Norma spisovného jazyka je složitější než norma jazyka lidového. Také požadavek stability je při ní důraznější.

Norma spisovného jazyka se vytváří vyrovnáváním různých, zčásti sobě odporujících tendencí. Na jedné straně

---

[1]) Ještě r. 1929 vkládal sám prof. H. do tohoto slova jiný obsah, jak ukazuje jeho francouzská věta: *»la nouvelle norme* de la langue littéraire les (participes absolus) a complètement rejetés, *en particulier Dobrovský*, et les a balayés de la langue littéraire« (Travaux du Cercle lingu. de Prague 1, 116). Také od obecně běžného významu slova *norma* (asi ‚předpis, pravidlo') se liší toto jeho nové užití u prof. Havránka, srov. na př. Kott s. v.

působí snaha o osobitou odlišnost, na druhé pak požadavek srozumitelnosti, t. j. snaha přiblížit spisovný jazyk jazyku obecnému. Stále vzrůstající potřeba nových nebo dokonalejších prostředků jazykových vede *k přetváření* spisovného usu, ale požadavek obecné srozumitelnosti vede ke snaze právě opačné, t. k zachovávání usu trvajícího. Zasahování teoretické pak v různých dobách různě uplatňuje tyto tendence; proto norma nikdy není definitivní. Ale i okolnosti mimojazykové se uplatňují při vytváření spisovné normy, na př. poměry politické, národnostní (potřeba bránit národní existenci) atd.

Požadavek závaznosti a stability normy »plyne z úkolu spisovného jazyka spojovati co největší celek a z potřeby úplných a určitých jazykových projevů (na př. zvláště písemných), poněvadž se jimi dosahuje co nejširší srozumitelnosti a určitosti projevu« (str. 40). Proto třeba odsouditi všechny teoretické zásahy, které porušují tuto stabilitu. Prof. Havránek tu opakuje Mathesiovy výtky proti snaze o t. zv. historickou čistotu a přímočarou pravidelnost a připojuje výtku nivelisace, t. j. snahy zbaviti jazyk všeho kolísání, všech dublet a vší synonymity. Tím by byl spisovný jazyk zbaven »prostředků funkčního a stylistického rozlišení, potřebných pro funkční diferenciaci a stylistickou disimilaci« (str. 41). Jazyk spisovný má totiž proti jazyku lidovému mnohem více rozličných funkcí, a aby je všechny zastal, potřebuje četnějších a jiných prostředů vyjadřovacích než jazyk lidový, který má v podstatě jen funkci sdělovací. K funkčnímu a stylistickému rozlišování jazyka se užívá hlavně prostředků lexikálních a syntaktických, méně stránky hláskové a tvarové, ale jde při něm též »o různé způsoby využití jazykových prostředků anebo o speciální jejich adaptaci k rozličným účelům spisovného jazyka« (str. 45). Hlavní ty způsoby jsou intelektualisace, automatisace a aktualisace.

Intelektualisací (racionalisací) spisovného jazyka se rozumí »přizpůsobování jazyka k tomu, aby jeho jazykové projevy mohly býti určité a přesné, podle potřeby abstraktní (,) a aby byly schopné vyjádřiti souvislost a složitost myšlení, tedy zesilování intelektuální stránky řeči«. Nejvyššího stupně dosahuje intelektualisace v jazyce vědeckém. Projevuje se v slovníku i v skladbě jazyka. Slovník jazyka se jednak rozšiřuje o nové termíny s významem abstraktním (na př. *poznatek*, *jsoucno* a pod.), jednak se mění jeho struktura, neboť v jazyce vědy, administrativy, obchodu se i o věcech reálného

života vyjadřujeme jinak než v obyčejném hovoru; je potřebí jednoznačných slov (na př. *živočich* místo *zvíře*, *svítidlo* místo *lampa)*, speciálního *rozlišování* (na př. *vlastník — držitel — majitel)*, abstraktních výrazů shrnujících (na př. *vozidlo, výrobek)*. Intelektualisaci spisovného jazyka působí také potřeba vyjadřovati rozličné souvislé a složené pochody myšlenkové; k tomu účelu se tvoří slova jako *účel, záměr, důsledek, výsledek, následek, docíliti, sestávati, bezvýsledný, bezpodstatný, následkem, za účelem* a pod. a také celé druhy slovních útvarů, na př. podst. jména slovesná, adjektiva na *-cí, -telný* atd. Ve skladbě se intelektualisace projevuje zvláště tím, že se dává přednost dvoučlenné větě (podmět + přísudek), mnohem více než v jazyce lidovém se užívá passiva a souvětí podřadných, specialisuje se užívání spojek atd.

Automatisací se rozumí »takové užívání jazykových prostředků, a to buď isolovaných anebo vzájemně spojovaných, jaké je obvyklé pro určitý úkol vyjádření, totiž takové, že výraz sám nebudí pozornost, vyjádření po stránce formy jazykové se děje a je přijímáno jako konvenční a chce být srozumitelné již jako součást jazykového systému a nikoli teprve doplněním v konkretním jazykovém projevu ze situace a souvislosti«. *Aktualisací* naopak se rozumí »užití jazykových prostředků takovým způsobem, že samo budí pozornost a je přijímáno jako neobvyklé, jako zbavené automatisace, disautomatisované, na př. živá básnická metafora« (str. 52 n.). Každé jazykové prostředí má své vlastní automatisace i aktualisace; přenesou-li se do jiného prostředí, buď se jim nerozumí, anebo se mění (třebas i v pravý svůj opak). Tak na př. nelze v populárním poučení užívat automatisací z jazyka vědeckého. Proto je nemožné a nesprávné povyšovati kterýkoli funkční jazyk nebo styl za kriterium ostatních (61), tedy ani jazyk hovorový nemůže být měřítkem správnosti pro jazyky jiných funkcí. Ani přesnost a určitost nelze požadovat na jazyku spisovném vůbec, neboť i nepřesnost nebo neurčitost může být funkčně oprávněna (62). Jazykový projev lze hodnotiti »jedině podle jeho adekvátnosti k účelu, podle toho, zda vhodně plní daný úkol«. Při tom nelze hodnotiti isolovaná slova, oddělená od jejich funkčního využití a automatisovaných spojení, na příd. jméně *případný* se obšírně dovozuje, »jak slabé a nevědecké jsou základy našeho brusičství« (63 n.).

Funkční rozlišení jazyka znázorňuje prof. Havránek sche-

matickým přehledem, v němž jsou vypočteny funkce spisovného jazyka (komunikativní, prakticky odborná, teoreticky odborná, estetická), funkční jazyky (hovorový neboli konversační, pracovní neboli věcný, vědecký a básnický), dále funkční styly spisovného jazyka podle konkretního cíle a podle způsobu projevu. Rozdíl mezi funkčním jazykem a funkčním stylem je v tom, že »funkční styl je určen konkretním cílem každého jazykového projevu«, kdežto »funkční jazyk... je funkcí jazyka (langue)« (69).

Druhá část Havránkova článku se obírá úlohou jazykových teoretiků při vytváření normy spisovného jazyka. Linguista tu může pomáhati několikerým způsobem: při tvoření odborné terminologie, při propracování funkčního a stylistického využití jazykových prostředků tím, že upozorňuje rozborem na takové možnosti, a konečně i kritikou konkretních jazykových projevů se stanoviska funkčního (71). Takovéto aktivní zasahování na prospěch spisovnému jazyku je kultura spisovného jazyka. Ale stejně je »snahou o kulturu jazyka« též dobrá znalost spisovného jazyka u těch, kteří ho užívají, a vědomé funkční využití jazykových prostředků. Jazykovou kulturu a kultivovaný jazyk realisují jen ti, kdož spisovným jazykem mluví a píší, teoretik jazyka ji může jen podporovat (84).

Článek prof. Havránka je vlastním jádrem celé publikace. Je důležitý už proto, že se v něm soustavně vykládá funkční pojetí jazyka a jeho struktury a že lze na něm dobře měřiti kladné i stinné stránky této nové teorie jazykové. Nepochybnou její zásluhou je zajisté bystrý rozbor pojmů a jejich vztahů, zato ku podivu nedůsledná je při praktické aplikaci teoretických poznatků. Tak na př. je tu vskutku poučný výklad o tom, že norma spisovného jazyka vzniká vyrovnáváním různých tendencí v jazyce (t. j. potřeb individuálních a kolektivních), ale místo logického závěru, aby tedy i linguistická teorie hleděla objektivně k oběma těm činitelům jazykového vývoje, tu čteme, že se má podporovat jenom tendence jedna. Anebo správně se na konci výkladu připomíná, že se nesmí zapomínat na ty, kteří spisovného jazyka užívají, ale v celém článku není o nich takřka ani slova. Je to týž nedostatek, na který jsme upozornili při rozboru výkladu Mathesiova. Stejně byla odbyta i jiná důležitá podmínka, t. j. dobrá znalost normy u těch, kdož jazyka užívají; také o ní je jen zběžná zmínka až na samém konci článku, a přece,

aspoň po našem soudu, je to podmínka, bez které nelze úspěšně uvažovat ani o »jazykové kultuře«, ani o »kultuře jazyka«. I způsob Havránkova podání, které chce být populární a každému jasně srozumitelné, ukazuje, jak je prof. Havránek přese všechno své úsilí vzdálen praktických zřetelů, jmenovitě zřetele na čtenáře. To vše budí ovšem pochyby o praktické ceně této nové teorie, třebas sama o sobě vypadá slibně.

Havránkovy these o jazykové kritice vrcholí v tomto požadavku (str. 63): »Hodnotiti lze jazykový projev jedině podle jeho adekvátnosti k účelu, podle toho, zda vhodně plní daný úkol.« Na první pohled je vidět, že je tato zásada formulována tak široce, že ve skutečnosti téměř vylučuje možnost jazykové chyby; forma projevu je tu zcela podřízena jeho obsahu, neboť účelem a daným úkolem jazykového projevu může býti jen věc mimojazyková, nikoli na př. shoda se stanovenou jazykovou normou. Pro obchodníka, který píše obchodní dopis svému zákazníku, je daným úkolem toliko vyjádřiti se určitě a srozumitelně (podle Havránkovy poznámky na str. 62 ovšem někdy i neurčitě a nepřesně); mate-li při tom *y* a *i*, *mě* a *mně*, spojuje-li *mimo* s 2. pádem, píše-li *nabízí* místo *nabízejí*, *poslati obratně* místo *poslati obratem*, *rozhodopádně* m. *najisto* atd., nejsou to podle Havránka patrně chyby, jestliže tím vším není dotčen účel projevu. Schází tedy v uvedeném předpisu pro jazykovou kritiku vytčení poměru jazykového projevu k normě spisovného jazyka. Je to podivné, neboť jinde (na př. na str. 35 a 40) prof. Havránek sám upozorňuje na závaznost této normy a na str. 71 připouští v jazykové kritice také zřetel ke struktuře jazyka. Se zásadou tak široce a jednostranně vyslovenou nemůžeme souhlasit. V referátech Naší řeči se doposud hledělo právě k těm dvěma požadavkům jazykové kritiky, které prof. Havránek opomíjí, t. j. ke znalosti normy spisovného jazyka a k její závaznosti; připouštíme, že i tento způsob je možno pokládati za neúplný a že by jazykovým referátům prospělo, kdyby vedle popisného srovnání s normou obsahovaly také funkční rozbor odchylek a rozlišení jich na odchylky odůvodněné účelem a strukturou díla a na pouhé jazykové chyby. Ale bylo by na místě, *kdyby se o takový referát pokusil nejprve některý z autorů »Spisovné češtiny«* a podal tak vzor pracovníkům dalším. Toto praktické dovršení všech těch čistě teoretických výkladů a naveskrz negativního oceňování způsobů dosavadních očekáváme jistě plným právem; NŘ. takový referát jen uvítá a ochotně jej otiskne.

Jiná věc, v níž prof. Havránek zcela jistě nadsazuje, jsou důsledky, které vyvozuje z funkčního rozvrstvení spisovného jazyka. Mluví o funkcích jazyka jako o zvláštních jazycích, jako by to, co je jim společné, bylo méně závažné než to, čím se různí. To přece není možné. Příklady, které prof. Havránek uvádí z odborných děl, neukazují nic jiného, než že jazykové prostředky jsou pro každou funkci tytéž a že se jich jen různým způsobem užívá.[2]) Ale jsou to prostředky *téhož jazyka*, a proto je nevhodné, mluví-li se hned o zvláštních funkčních jazycích. Když už nelze přestat na názvu »funkční styl«, který prof. Havránek právem ponechává pro individuální stránku jazykových projevů, bylo by lépe mluvit jen o různých funkcích jazyka. Označení »funkční jazyk« svádí k mylným představám. Zároveň však třeba zdůraznit, že způsob využití jazykových prostředků je věc autora projevu, nikoli věc jazyka. Jazyk má nevyčerpané možnosti, aby mohl vyhověti všem úkolům, které mu ukládá lidské myšlení, a každý obor a každý jednotlivec si obstarává své potřeby sám podle toho, jak tyto možnosti zná. Aktivní účast linguisty při tom je nepatrná. Tu dáváme spíše za pravdu F. X. Šaldovi (Zápisník IV, 1931, 123: »Za prvé: aby se filologové nedomnívali, že tvoří jazyk; nikoli, jazyk tvoří lid, doba, život a do jakési neveliké míry i básníci. Filologové jej jen popisují a vykládají a do jakési nepatrné míry i regulují«), a to už proto, že není a nemůže být na světě linguisty, který by znal terminologii a frazeologii všech oborů lidského konání a myšlení do té míry, aby ji mohl náležitě posuzovat se stránky funkční a dokonce v ní sám nově tvořit.[3]) V té věci je odkázán na iniciativu odborníka, sám může předložené výrazy posuzovat toliko po stránce jazykové, schvalovat je nebo zavrhovat, podávat návrhy oprav a chtěj nechtěj i ustupovat, ukáže-li se naprostá nezbytnost výrazu třebas jazykově nesprávného. Prof. Havránek jistě všechny tyto zkušenosti zažil v praxi, na př. při své činnosti v Elektrotechnickém svazu českoslo-

---

[2]) Prof. H. ovšem vykládá své příklady jinak, než bychom učinili my. Věty »kráva je užitečná« a »kráva má hodnotu užitkovou« pokládá za funkční varianty téže myšlenky, my však v nich nevidíme toliko rozdíl funkční, nýbrž i rozdíl významový. Obou by mohl užít i odborník v projevu odborném i laik v jazyce hovorovém podle toho, co by chtěl vyjádřit. Stejně je tomu i s ostatními Havránkovými příklady; žádný z nich nepřesvědčuje o tom, co jimi chce prof. H. dokázat.

[3]) Proto je Havránkův požadavek znalosti spisovné češtiny ve všech jejích funkcích (str. 71) velmi ideální.

venském,[4]) a je ku podivu, že se tak málo obrážejí v tomto jeho výkladě. A zase je svrchovaně potřebí upozornit tu na jednu stránku praktickou, o které se prof. Havránek vůbec nezmiňuje: že se na potřeby funkčního rozlišování často hřeší, a tím se zbytečně ruší jednota a stabilita spisovného jazyka. Tu tedy nastává linguistovi úloha chránit a udržovat ji, kde se udržet dá, a upozorňovat na zbytečné výstřelky jazykové specialisace. Jednota a stabilita spisovného jazyka je požadavek funkčně oprávněný, jak prof. Havránek sám praví na str. 37, 40 a j. A tu zajisté právem se opíráme *o jazykovou tradici* a *o jazyk lidový*. Není ovšem pravda, že NŘ. nebo některý z jejích spolupracovníků chce místo odborného nebo básnického jazyka zavádět jazyk »babek z trhu«; nikoli, zavádět jejich jazyk nechce nikdo, ale učit se od nich a ukazovat, že umějí lépe česky bohužel než někteří čeští spisovatelé, učenci a překladatelé.[5]) Program Naší řeči proto je, udržovat jednotu a stabilitu spisovného jazyka i při jeho tříbení se zřetelem na jeho rozličné funkce, a to s pomocí jazyka lidového a poznáváním jazykové tradice. Tohoto programu se NŘ. vzdát nemůže; byl jí ostatně přímo předepsán třetí třídou České akademie věd a umění (»Později se ustavila tříčlenná komise, složená z pp. Pastrnka, Zubatého a Bílého, která navrhla třídě, aby byl vydáván časopis »Naše řeč« . . .; základem pro úvahy aby byla stará čeština a mluva lidová.« Věstník Čes. ak. XXVII, 1918, 190—191). Tím se nechce snad říci, že by si NŘ. neměla hledět studia spisovného jazyka současného, vždyť i dosavadní její činnost sama ukazuje, že je nezanedbává; ale nevzdáváme se ani oněch dvou věčně živých pramenů poučení.

Za teoretický výklad o typech využití jazykových prostředků ve spisovném jazyce, t. j. o intelektualisaci, aktualisaci a automatisaci, jsme prof. Havránkovi vděčni. Ale ani zde nerozlišil podle našeho mínění dobře teorii od skutečné praxe, a proto došel k závěrům, které nelze přijmout v celém jejich rozsahu. Především je jisté, že intelektualisace jazyka,

---

[4]) Srov. k tomu zprávu o Elektrotechnickém slovníku v NŘ. XVII, 1933, 56 n.

[5]) Také F. X. Šalda v Zápisníku V, 1932, 86 schvaluje odmítavou kritiku oněch »babek«. Připomínáme k tomu jen, že F. X. Šalda sám napsal v Zápisníku IV, 1931, 126: »Racan v svém »Životě Malherbově« napsal: „Když se ho tázali na jeho mínění o některém slově francouzském, posílal je k nosičům u Brány senné a pravíval, to že jsou mistři jazyka." Platí až podnes a jest následování hodno i dnes.«

stejně jako jeho aktualisace, vychází z individuálních vyjadřovacích potřeb píšící osoby. Kdo myslí konkretně, nenutí svůj slovní výraz do abstraktních formulek a nepotřebuje jazyka intelektualisovaného stůj co stůj. Máme-li na zřeteli čtenáře, je tato vlastnost dokonce velkou předností každého jazykového projevu, vědeckého i praktického, neboť zaručuje lepší srozumitelnost textu. Prof. Havránek ovšem vyžaduje na vědeckém díle toliko přesnost (50 n.); ale domníváme se, že snaha o přesnost výrazu, nedoprovázená zároveň snahou o srozumitelnost, nemůže prospět žádnému jazykovému projevu. Nezáleží tu arci jen na volbě termínů (odborných názvů, kterých nezasvěcenec nezná), nýbrž na způsobu podání vůbec. Ani s funkčního hlediska tedy nelze mluvit o intelektualisaci jazyka bez výhrady.[6]) A zase jen můžeme opakovati, že psát vědecky přesně a při tom srozumitelně je umění, dar a osobní přednost, tedy věc lidí, nikoli věc jazyka. Jazyk nabízí každému stejné služby a záleží jen na tom, jak jich kdo užívá. Pro příklad takové rozdílné praxe jazykové nemusíme chodit daleko: stačí srovnat na př. vyjadřovací způsob zesnulého prof. Jos. Zubatého a prof. Havránka. Zubatý měl ve velké míře dar a umění vyjadřovat se přesně, každému srozumitelně a pro každého poutavě a při tom v intelektualisaci svého jazyka nepřekračoval průměr vůbec běžný. Prof. Havránek naopak si libuje v jazyce zintelektualisovaném co nejdůsledněji. Vyjadřuje-li se při tom přesněji než prof. Zubatý, je otázka, kterou nehodláme řešit, ale i kdyby tomu tak bylo, jaký je z toho prospěch, když ani odborným čtenářům není leckdy ta přesnost nic platna a Havránkovu výkladu prostě ani neporozumějí? Víme, že by se přihlásilo velmi málo svědků, kteří by byli ochotni veřejně se přiznat, že ani populárnímu Havránkovu výkladu v této knížce nerozuměli, a to nikoli pro obtíž předmětu samého, nýbrž pro přílišné zkomplikování slovního výrazu, ale našli jsme jich dost i mezi odborníky.[7]) Kolik čtenářů na př. vystihlo v Havránkově podání rozdíl výrazů »kultura jazyka« a

[6]) Smysl Havránkovy definice intelektualisace (45) není dost jasný po této stránce: má se výrazu »podle potřeby abstraktní« rozumět jako omezení?

[7]) Také některé časopisecké referáty o této publikaci jsou velmi výmluvným svědectvím, jak se jí nerozumělo, ačkoli je to publikace populární. Naopak se ovšem zase může stát, že člověk jednostranně intelektuálně založený nesnadno chápe výraz neintelektualisovaný; ale to je případ výjimečný a není možno chtít podle něho posuzovat zbývající většinu lidstva.

»jazyková kultura«, kolik z nich se vyzná ve větě, že »funkční jazyk... je funkcí jazyka«, atd.? A to všechno je v stati úmyslně psané populárně; v textu určeném jen odborníkům by se intelektualisační úsilí Havránkovo patrně ještě zvýšilo, ale zároveň by se zvětšily také potíže čtenářské. Jsou tedy i pro intelektualisaci jazyka jisté meze a nelze jen v ní hledat neomylný prostředek vědeckého podání; jako všude jinde se i zde uplatňuje individuální schopnost a rozvaha. Jazykový kritik pak, nechce-li být jednostranný na škodu vlastní funkce jazyka, má povinnost nejen podporovat jeho intelektualisaci, nýbrž v čas potřeby ji také brzdit.

S výhradou musíme přijímat i Havránkův výklad o aktualisaci a automatisaci jazyka. Také v něm je podstata jevu vystižena nepochybně správně, ale v praktické aplikaci není zachována náležitá míra. Především nelze zpravidla aktualisovat výraz užitím jazykové chyby; i aktualisace se může a má díti v hranicích spisovné normy. Záleží v hledání nových prostředků výrazových, nových jejich kombinací a nového jejich využití ve směru, kterým jde tradiční vývoj jazyka, tedy nikoli v překračování platné normy jazykové, jak by se mohlo podle některých výkladů Havránkových zdát.[8]) Je tedy i zde nezbytná podmínka, aby každý, kdo spisovného jazyka užívá, dokonale znal jeho současný stav.

A to je další věc, kterou prof. Havránek ocenil příliš lehce. Jsme přesvědčeni, že by bylo u nás mnohem méně nářků na jazykovou policii, kdyby lidé píšící česky lépe znali jazykové prostředky zahrnuté v dnešní normě anebo kdyby aspoň měli víc chuti obeznámiti se s nimi. Vždyť brusičství není v podstatě nic jiného než snaha o zachovávání současné normy jazykové a upozorňování na odchylky od ní; norma sama pak je obsažena dnes v Pravidlech českého pravopisu, v Gebaurově-Ertlově Mluvnici české (z r. 1926) a v Gebaurově-Trávníčkově mluvnici (z r. 1930). Odpor proti těm, kdo kárají chyby proti jazyku, vzniká obyčejně z pohnutky čistě lidské: z uražené samolibosti osoby kritikou postižené. A tato okolnost ovšem zase naopak zajišťuje každé kritice brusičství už napřed sympatie široké veřejnosti. Přes to však je nutno vytrvati v činnosti brusičské tak dlouho, dokud

---

[8]) F. X. Šalda v Zápisníku IV, 1932, 126 by byl ochoten promíjeti chyby jazykové jen největším mistrům literárního umění, v jejichž díle jsou řídké chyby jazykové vyváženy mnohými jinými vynikajícími vlastnostmi, nikdy však by jich nepromíjel spisovatelům, kteří se nedoučili mluvnici.

u nás nevymizejí spisovatelé špatně umějící česky. U nás je stále ještě příliš málo znalosti jazykové normy spisovné (uznává to na př. i prof. Weingart, jeden z autorů »Spisovné češtiny«, srov. NŘ. XVI, 1932, 217 n.), mnohem méně než u jiných národů. Příčiny tohoto stavu rozbírala NŘ. už mnohokrát a není třeba šířit se o nich (máme na mysli především nedostatky školní přípravy jazykové, nechuť ke studiu české mluvnice, jednostrannou zálibu ve čtení spisů jen nejmladších autorů a zanedbávání velkých děl od klasických spisovatelů období starších atd.). Proto by za tohoto stavu sotva bylo na prospěch jazyku, kdyby se ustavičně nezdůrazňovala potřeba dokonalé znalosti jazyka, třebas je to požadavek samozřejmý, a kdyby se péče o jazykovou správnost ponechávala korektorům v tiskárnách (»Ale myslím, že výčet takových chyb [t. j. mluvnických] je úkolem korektora, nikoli odborného časopisu.« Jakobson na str. 88). A o prospěch jazyka jde jistě nám stejně jako našim kritikům, i když se s nimi zatím nemůžeme shodnout v metodě.

Chtěli bychom se zmíniti ještě o mnoha jiných věcech, ale ponecháváme si to k pozdějším příležitostem; NŘ. se jistě bude k podnětnému článku prof. Havránka častěji vracet. Jen na některé výtky jednotlivé je třeba ještě odpovědět. Prof. Havránek rád pronáší výtku nevědeckosti, a není tedy divu, že jí neušly ani brusičské referáty v NŘ.; důvodem k té výtce je prof. Havránkovi také způsob, jakým se NŘ. vyslovila o příd. jméně *případný*. Ale jazykové brusičství samo, pokud se tím myslí referáty o jazyce literárních děl, není činnost vědecká, nýbrž čistě praktická, jak jsme právě pověděli; záleží v srovnání posuzovaného textu s jazykovou normou. Vědecká činnost je zjišťování a kodifikování jazykové normy, a to je docela něco jiného než brusičství, je tedy třeba obě ty věci dobře rozlišovat. A dále, výklad o adj. *případný*, kterým prof. Havránek svou výtku nevědeckosti opírá, není správný, neboť Havránkova interpretace dokladů je velmi nejistá, jak ukážeme ve zvláštním článku ještě před ukončením této serie odpovědí.[9]) Rovněž nesprávný je Havránkův

[9]) Stejně bychom měli odpovědět na Havránkův výklad o slově *logický*, k němuž se prof. H. v této knížce vrací už po třetí. Ale připomínáme jen, že v témž smyslu, který prof. H. tak ostře vytýká, užívají příd. jména *logický* také Němci (na př. Havers v Hdch der erklärenden Syntax 1931, 17, 19 a j.) a Francouzi (na př. Bally, La crise du fr. 24; citujeme jen zcela namátkou), o českých spisovatelích ani nemluvíc. Adj. *logický* má také zcela nepochybně význam ‚důsledný' (užívá se ho tak

názor, že se záměna příd. jmen *různý* a *rozličný* vytýká v NŘ. za chybu bez příčiny (str. 78). NŘ. činí tuto výtku jen v jistých případech, kde opravdu jde o záměnu dvou různých významů (tedy nikoli všude), a opírá se při tom o kodifikovanou normu současné češtiny. V Gebaurově-Ertlově Mluvnici české 1, 1926, 146 je významový rozdíl mezi příd. jmény *různý — rozličný — rozmanitý* výslovně uveden vedle příkladů tak určitých, jako je na př. *umělecký — umělý, malý — drobný, planý — divoký — jalový — neplodný — hluchý, úzký — těsný, dávno — dlouho* atd. Je tedy ten rozdíl pro každého závazný, neboť »pokud norma platí, má býti důsledně zachována«, a NŘ. činí jen svou povinnost, když upozorňuje, kde v této věci norma zachována nebyla. Nesouhlasí-li prof. Havránek s tímto významovým rozlišováním, musí své výtky adresovati nynější normě jazykové, nikoli autorům jazykových referátů, kteří jsou pouhými jejími strážci. Výrok o snaze »dosáhnouti úplné jednotnosti... tím, že by se odstranilo všechno kolísání a všechny dublety, všechna synonymita gramatická a lexikální« (str. 40 n.), nemůže se týkati Naší řeči. Není třeba snad odpovídat obšírně také na některé jiné výtky, na př. na výtku frázovitosti, neznalosti atd., které nesouvisí s podstatou věci.

Schází tedy velmi užitečnému a plodnému výkladu prof. Havránka konfrontace a praktická zkouška se skutečností. Jsme přesvědčeni, že by leccos v svých názorech změnil a leckterou příliš zahrocenou pointu zmírnil, kdyby takovou zkoušku podnikl. My sami si nic jiného víc nepřejeme než to, neboť konec konců nám všem musí stejně jít o to, aby se shodla teorie s praxí.

———

obecně, srov. na př.: Jakmile česká politika se postaví na historický základ, musí logicky odepříti Slovákům v Uhrách právo na nejelementárnější samostatnost. Čas XVII, č. 124, str. 2, srov. též Kottův slovník s. v.); prof. H. si zužuje význam tohoto slova z příčin vědeckých, to je zajisté možné, ale neplyne z toho ještě, že by se slova *logický* nesmělo jinak užít vůbec. Kárá-li prof. H. spojení »logická uniformita« (str. 46) a navrhuje-li místo toho spojení »gramatická« nebo »tvarová uniformita«, činí totéž, co tak přísně odsuzuje: brousí bez příčiny, neboť »tvarová uniformita« nebo »gramatická uniformita« není totéž co »uniformita logická« (t. j. důsledná).

POSUDKY A ZPRÁVY.

Ota Dubský: *Několik slov o posledních českých překladech Cervantesova »Dona Quijota«.*

Naskýtá se otázka, proč byl současně vydán »Don Quijote« v dvojím novém českém překladě: v překladě V. Černého s ilustrační výzdobou Kvida Mánesa a Karla Purkyně (podle vydání I. L. Kobra z r. 1866) v Melantrichově knižnici (1931) a v překladě Huga Kosterky s obrázky Gustava Doré v Družstevní práci (1931), když přece existuje dosti dobrý překlad A. Pikharta (ve »Světové knihovně« č. 101 až 131).[1]) Důvod k tomu nebyla jistě zastaralost překladu Pikhartova, nýbrž spíše asi nakladatelská spekulace: přinést knihu v úhlednější úpravě a s novými jmény překladatelů. Překlad Pikhartův vykonal své záslužné poslání u starší generace čtenářské a líbil se dikcí. Vnucuje se tedy samo sebou srovnati jej s překlady novými, abychom si učinili představu, jak se oba noví překladatelé zhostili svého úkolu a co jest v jejich překladech novějšího. Nelze ovšem srovnávati trojí znění tak obsažného díla celého. Stačí snad některé ukázky.

Hned při otevření knihy padnou čtenáři do očí slova překladu Černého (str. 37): »Odtud to zamyšlení a napětí, v němž jste mě nalezl.« Pikhart překládal totéž místo: »Toť důvodem zamyšlenosti a zabranosti, ve které jste mne zastihl, a to, co jste ode mne slyšel, jest dostatečnou toho příčinou.« Kosterka: »Z toho plyne zamyšlenost a zahloubanost, v jaké jste mě právě našel: dostatečný důvod, jak slyšíte (?), abych byl takovým.« Srovnáme-li místo s originálem, vidíme, že Černý (právě tak jako francouzský překladatel Florian, vyd. z r. 1884) vypouští prostě z textu to, co se mu dobře nehodí. Kosterka vystihuje lépe smysl originálu a také formálně rozděluje obvětí dvojtečkou, jako je tomu v originále. — Černý překládá dále: »Budete-li jednat o moci smrti, vrazte tam« (verše, str. 38), a to zase výstižněji podává Kosterka: »Budete-li pojednávat o vlivu smrti, přispěšte si s tím.« Opravdu zastaralé jest znění Pikhartovo: »A vykládáte-li o mocnosti (!) smrti, povězte honem.« — Černý uvádí tamže mylně

[1]) Překlad Pikhartův nahradil nejstarší český překlad »Dona Quijota« od J. Boj. Pichla (z r. 1866); Pichl překládal ještě »místodržitel« m. hrabě, psal na př.: »náhlil přání své v skutek uvésti«, z »hermelínu přílbu učinil«, »milostslečna« atp. Pichl přeložil jen první část »Dona Quijota«, kdežto překlad druhé části byl svěřen Kr. Stefanovi.

Katona, Pikhart a Kosterka správně Platona. — Obrat Černého: »stačí znát krapet(!) italštiny« zní u Pikharta: »umíte-li toskanštiny jen co by za nehet vlezlo« a u Kosterky: »znáte-li jen trochu toskanštiny«. — Č. překládá: »máte doma Fonsecovu ‚Lásku boží', kde se uvádí vše, co vy (?) i ten (!) nejchytřejší mohl by si jen přát v tom ohledu (!)«, což zní nedosti správně rovněž u P.: »máte doma Fonsecovo Del amor de Dios, ve kterém shledáte vše, co vy, a i (!) člověk nejmoudřejší by si o tom přáti mohl«. K. to podává rozumněji: »máte doma Fonsecovo ‚Del amor de Dios', kde najdete všecko, čeho byste si nejen vy, ale i nejvzdělanější muž přál«. — Č. mění leckde smysl originálu, na př.: »Ten celý abecední seznam opíšete do své knihy: na tom málo záleží, že bude jasně patrno, že jste vlastně vůbec nepotřeboval jich užívati« (str. 41). Snad se dal svésti překladem Pikhartovým: »Nuže, ten celý abecední seznam opište do knihy svojí; nezáleží na tom, že vám vlastně ani třeba nebylo užiti (sic!) jich«. Výstižnější jest zase překlad K.: »Nu, a týž srovnaný seznam vpište do své knihy, neboť i kdyby se nakrásně poznal tento podvod, nebude to nic znamenati pro nepatrnou důležitost jeho upotřebení«. — Nemožné jest místo u Č.: »Jasnost jeho řeči a složité jeho myšlenky zdály se mu být (!) přímo perlami, nejvíce když četl ona vyznání lásky a vyzvání k souboji a potkával (!) věty, jako tahle: smysl nesmyslu (!!), jímž týráte (!) mou mysl, mou mysl bolí (!) a dává smysl (!) mému nářku na vaši krásu« (str. 44). Nebylo by divu, kdyby jen z toho se don Quijote pomátl na rozumu. Volně a nesprávně přeložil toto místo již také fr. Florian (str. 12). Na Č. působil asi vliv překladu P.: »Jasná jeho řeč a složité jeho myšlénky (sic!) se mu neskonale zalíbily, hlavně když čítal dvorné řeči a vyznání, ve kterých často nacházel něco takověhoto: Smysl křivdy, která se děje mému smyslu, tak se mi seslabuje, že celým smyslem svého žalu žaluji na Vaši krásu« (!). Kosterka si počíná promyšleněji: »neboť jasnost jeho prózy (odpovídá originálu) a spletité věty se mu zdály perlami: především když četl ona vyznání lásky a dopisy vyzývající k souboji, v nichž na mnohých místech stálo psáno: Úmysl křivdy (šp. »sinrazón« značí skutečně křivdu, něm. Unrecht), který jest jasný mému smyslu, tou měrou mou mysl zeslabuje, že úmyslně si stěžuji na vaši krásu«. — Č. překládá dále, co Florian vynechal: »vznešená nebesa, která vaši božskost božsky (!) obklopují (!!) hvězdami«. Rovněž nesprávně překládá místo P.: »Vznešené nebe, které vaši bož-

skost tak vznešeně vznáší ku hvězdám (!)«. K. zachovává smysl originálu: » . . . nebesa, která ve vašem božství vás hvězdami božsky posilují« (šp. fortifican). — Nehorázné jest místo překladu Č.: »Ubožák se viděl za zdatnost svého ramene (!) nejméně s korunou trapezuntského císaře na hlavě: a tak (!) ponoukán přepodivnou svou zálibou v těchto příjemných myšlenkách, pospíšil si převraceti (!) svoje přání v skutečnost« (str. 46). Č. jen obměnil znění P.: »Chudák si již představoval, že jest za statečnost s v é h o r a m e n e[2]) korunován aspoň na trebizondského císaře, a v těchto jemných (!) m y š l é n k á c h (!), které jej neobyčejně těšily, hleděl rychle vykonati, po čem toužil«. K. překládá: »Ubožák se již pro sílu svých paží domníval, že bude pasován (šp. coronado!) alespoň za krále trapezuntského; a těmito příjemnými myšlenkami povznesen, jakož i zvláštním požitkem, jejž při nich pociťoval, povzbuzen, chvátal, aby uskutečnil, co si umínil«.

Č. vynechává při popisu koně Gonelova (I, 1) lat. citát »tantum pellis et ossa fuit«, což uchovává P., překládaje v poznámce: »Byl jen kost a kůže«.[3]) K. správně citát ponechává. — Č. rovněž nepodává vysvětlení jména »Rocinante« (str. 47), srov. P. v poznámce: »Rocin antes, doslova: herka-dříve«, se zbytečnou další poznámkou: »Ante-rocin: první ze všech koní«. — K.: »dokud byla herkou dříve«. — P. (I, 1) překládá: »Když byla tedy zbroj čista a z přílby helmice s hledím, a když měla jeho herka jméno a on sám se také překřtil« atd., což Č. podává nepřesně: »Maje zbraň vycíděnou(!), místo přílby helmici s hledím (!), pojmenovav koně a pokřtiv sebe«, atd. Nejpřípadnější jest překlad K.: »Když byl tedy vyčistil zbroj, utvořil z přikrývky přílbu, dal jméno herce a překřtil sebe«. — Tamže překládá P.: »rytíř, hodný chvály největší«, Č.: »rytíř, jemuž navždy budiž chvála«, což se shoduje s překladem Florianovým: que la renommée ne peut jamais assez louer, kdežto K. vystihuje věrněji znění originálu (el jamás como se debe alabado caballero): »ne dosti oslavovaný rytíř«. — Tam, kde se vypravuje o tom, že don Quijote hlídal zbroj v první krčmě (I, 3), již P.: »upírá oči na zbroj a hodnou chvíli jich s ní nespouští«[4]) a nyní rovněž Č.: »upírá oči na

---

[2]) Pikhart podlehl patrně vlivu překladu Pichlova: »Ubožák již viděl sílu svého ramena aspoň císařstvím trapezuntským odměněnu« (str. 3).

[3]) Pichl v závorce: (herka) . . . kost a kůže byla (tamže).

[4]) Pichl: oči své na střeženou zbroj upial a s ní ani jich nepozdvihnul (str. 12).

zbraně a dlouho si je prohlíží« překládají volně asi jako Florian: Don Quichotte regardait fixement les armes, affectant toujours une contenance aussi tranquille que fière, kdežto překlad K. jest věrnější: »pohlíží na svou výzbroj a ani okamžik od ní očí neodvrací«. Tamže překládá P.: »také ji (nevěstku) požádal Don Quijote, aby si přidala Doni a jmenovala se Doña Molinera, a zaslíbil jí další své služby a ochotu«, což jest poněkud zastaralé. Č.: »Také ji prosil don Quijote, aby se nazývala doňou Molinerou, a nabídl jí své služby a přízeň«, kdežto K. překládá věrně podle originálu: »také ji požádal don Q., aby mu přidávala slovo don a sebe jmenovala doña Molinera, slibuje jí svou službu a ochotu«. — Bakalář Sansón praví o knize pojednávající o donu Quijotovi (v pokračování díla Cervantesova, II, 3) u Č.: »Vůbec celá kniha je velmi příjemná a zábavná, podobná nebyla ještě napsána; nenajdeš v ní stopu neslušného slova, ani rouhavé myšlenky«, kdežto K. překládá věrněji: »Zkrátka taková historie je velmi příjemná a co nejméně škodlivá zábava, jakou kdy kdo viděl, neboť v ní neobjevíš nikde ani zdání po neslušném slovu, ani myšlenky, která by nebyla k a t o l i c k á« (toto slovo jest důležité, ježto běží o dobu protireformační), srov. P.: »Zkrátka historie jest nejutěšenější a nejneškodnější zábavou, jaká se dodnes naskytla, neboť v celé (!) není ani stínu neslušného slova, ani myšlenky nedosti katolické«. — Místo o potulných (bludných) rytířích překládá P. (II, 6): »vím, jakými (!) nesčetnými obtížemi strádá ode věkův (!) potulné rytířstvo, znám také nekonečné výhody, jakých (!) lze v něm dosíci, a vím, že jest stezka hříchu široká a prostraná, a vím, že jejich konce a cíle« atd. (zastarale). Č. nepodává znění příliš odlišného: »vím dobře, jakými nesnázemi je sužováno potulné rytířstvo, vím i o jeho výhodách a vím, že cesta ctnosti jest úzká a stezka neřesti široká a pohodlná, znám jejich cíle« atd. K. překládá zase věrněji a bystřeji: »znaje, jako že znám, nesčetné práce obvyklé v bludném rytířstvu, vím také, jakého (proč ne: jak?) nekonečného dobra se jím dosahuje; vím, že stezka ctnosti jest velmi těsná a že cesta hříchu jest široká a prostraná; vím, že jejich cíle« atd.

Zkušebním kamenem pro české překladatele byla přísloví španělská, kterých užívá přehojně — a obyčejně vždycky nevhodně — Sancho Panza i jeho žena Tereza. Praví o nich S. P. sám: »Všecka přísloví se mi derou na jazyk ... jedno za druhým. Vyhrknu potom, co mi slina přinese na jazyk«

(II, 43). Don Quijote (tamže) až posílá Sancha »ke všem čertům« s příslovími. Sancho je drmolí ustavičně a každé z nich takměř bodne dona Quijota. Jinde prohlašuje don Quijote: »Věř mi, Sancho, přísloví, která říkáš, hodí se po každé tak neskonale málo k tomu, o čem hovoříme, jako si neskonale přeji, aby mi Pán Bůh dopřál hodně zdaru v tom, po čem toužím« (II, 10). Idealistický rytíř nenávidí všecko, co není zvládnuto rozumem, všecko, co je jen akustické. Domlouvá Sanchovi: »Netvrdím, že působí špatně přísloví pověděné vhodně, ale kupiti a mlíti přísloví jedno přes druhé činí řeč nesmyslnou a sprostou.«

Jest pravda, čeští překladatelé byli postaveni před těžké, ale vděčné pole při příslovích španělských. Přísloví španělská jsou velice názorná, ale přísloví česká jim názorností v ničem nezadají. Stačilo všimnouti si sbírek stč. přísloví (na př. Flajšhansových) nebo sbírek přísloví novějších. Vždycky lze najíti dobré přísloví české, odpovídající příslovím západním.

Pikhart při volbě přísloví projevuje jistě zdravý smysl lidový, srov. na př.: Srdnatost nehody zmáhá (I, 10); Č. překládá: Odvážnost neštěstí přemáhá; K.: Odvážné srdce láme nezdary; — P.: I z čista jasna hrom uhodí (to neodpovídá sice doslovně originálu, ale jest to výrazné); Č.: Když nejmíň čekáš, vyskočí zajíc; K.: Kde toho nejméně očekáváme, vyskočí znenadání zajíc (oba novější překladatelé ulpěli na znění španělském); — P.: Kde není slaniny, tam netřeba bidélek na sušení (jest nečeské, bezvýrazné); Č.: Kde není slaniny, tam netřeba špýlů (rovněž nečeské); Kosterka si pomáhá českým rčením: Kde není hole, není bití; — P. (II, 12): Lepší vrabec v hrsti než holub na střeše (v originále se rovněž mluví o ptáku v letu a v hrsti); K. má totéž znění; Č.: Lepší hrst jistoty než pytel naděje; — P. (II, 13): Lakota vlastní pytel prodře; Č.: Příliš poctivosti pytle trhá (nelidové); K.: Lakota proděraví vlastní pytel (odpovídá znění P. a originálu). — Šp. přísloví: Cuando te dieren la vaquilla, corre (acudas) con la coquilla překládá P. (II, 4): Dává-li ti někdo krávu, chop se provazu a běž; Č.: Dávají-li ti kravičku, utíkej s ohlávkou (nejasné); K.: Dávají-li ti kravku, přiběhni a přines ohlávku; P. (II, 50): Dává-li ti někdo kravku, chyť ji rychle za ohlávku; Č.: Když ti dávají, ber (neshoduje se s originálem, kde se totéž přísloví úmyslně opakuje); K.: Když ti dávají kravku, přines ihned ohlávku; — P. (II, 62): Když se stane, že mi někdo dá krávu, hned mám v hrsti provaz;

Č.: Když mi někde náhodou dají krávu, jsem tam hned s provazem (nelidové); K.: Přihodí-li se mi, že mi dávají kravku, přinesu hned ohlávku (přihlazené rčení P.); — P. (II, 4): Štěstí-li k tobě zaměří, jen je pusť rychle do dveří (umělé je: štěstí-li); Č.: Blázen, kdo dává, větší, kdo nebere (neshoduje se s originálem); K.: Když štěstí u tebe zaklepe, uvítej je (co) nejlépe; — P. (II, 13): Cizí starost, oslova smrt; Č.: Starost o cizí zabila osla (není totéž); K.: Cizí útrapy ubíjejí osla; — P. (tamže): Není cesty tak rovné, aby na ní nebylo hrbolu či díry; Č.: Žádná cesta není bez hrbolů nebo děr; K.: Není silnice tak rovná, aby neměla hrbolů nebo výmolů (ani jedno z těchto znění není lidově české: vadí tam *či* a *nebo);* — P. (tamže): Máme-li soudruhy trápení, bývá nám to úlevou (řečeno strojeně, spisovně); Č.: Přátelé v neštěstí jsou nám útěchou (nijaké); K.: Máme-li druhy v trápení, je to pro nás úlevou (strojené); — P. (tamže): Majíce chleba, neměli bychom vyhledávati koláče (šp. názorně: pues tenemos hogazas, no busquemos tortas); Č.: Měli bychom se starat, abychom pro koláče nepřišli o chleba (neshoduje se s originálem); K.: (Pravím), když máme doma chlebíček, abychom nevyhledávali koláčů (upravené rčení P.); — P. (tamže): Slepý-li slepého vede, i s druhem v jámu zabřede (zase: slepý-*li*); Č.: Když chromý vede slepého, často se *natáhnou* oba dva (neomalené, periferijní); K.: Vede-li slepý slepého, jsou oba v nebezpečí (upravené rčení P.). Šp. názorné a dobové přísloví (II, 33): No ocupa más pies de tierra el cuerpo del papa que el del sacristán překládá P.: Tělo papežovo nezabere více země než tělo kostelníkovo; Č.: Smrt naměří stejnou papeži jako kostelníkovi; K.: Tělo papežovo nezaujme více sáhů (!) než tělo kostelníkovo (nevhodné); — P. (tamže) překládá: »Mravenci narůstají křídla jen na jeho škodu«; Č. skoro stejně: »Mravenci narostla křídla jen na jeho neštěstí«; rovněž P.: »Jen k své škodě dostali mravenci křídla«; — P. (tamže): »V noci jsou všecky kočky černé«; Č. stejně a rovněž K.: »V noci všecky kočky bývají černé«; — P. (tamže): »Není žaludku, třeba byl o píď větší druhého, aby se nemohl nacveknouti«; Č.: »Žaludek jako žaludek, není jeden větší než druhý, a šťasten takový (?), který se spokojí slamou a senem«; K.: »Není žaludku, ať byl třebas o píď větší než jiný, aby se mohl naplniti, jak se říká, senem a slámou« (?); — P. (tamže): »Kdo o druhé odpoledne ještě nesnídal, je už pořádně nešťasten«; Č.: »Kručí v břiše tomu, kdo do večera nesnídal«; K.: »Dosti nešťastný jest, kdo ani o druhé hodině odpolední

ještě nesnídal« (upraveno dnešním způsobem). Šp. přísloví: Vióse el perro en bragas de cerro (II, 50) překládá lidově P.: »Když pes dostal kalhoty, zaštěkal hned jinou (ihned začal krčit nos nad ostatní psinou)«; Č. to odbývá jen slovy: »Dostal pes kalhoty atd.« (nic více, což jest ovšem nejasné); P. rovněž věc zkracuje: »Spatřil se pes v kalhotách, ale už se nehlásil ke psům, a podobně«. Přísloví: No es la miel para la boca del asno (I, 52, II, 28) překládá P.: »Medem osla nekrm«; Č.: »To není med pro oslí hubu« (hrubé); K.: »Med není pro osla«. Šp.: »La hijo de tu vecino, límpiale las narrices y mételo en tu casa« překládá P.: »Sousedovu hochu utři nos a vezmi si jej domů«, Č. to ponechává, kdežto K. to obměňuje: »Sousedovu *chlapci* utři nos a vezmi si jej domů«; — P-ův překlad (II, 5): »Ať žije slepice, a třebas tipec měla«, ponechává rovněž Č.; K. mění znění: »Ať žije slepice dále i třebas s tipcem«; — P. překládá (tamže): »Šat, který tě pokrývá, čím jsi, světu odkrývá«; Č. mění smysl: »Kdo drahým rouchem tě pokrývá, tebe i odhaluje«; K.: »Co tě zahaluje, ať tě prozrazuje«;—Tereza horlí u P.: »Poctivá žena, zlomená noha, obojím bývá nejlépe doma«, Č. to zkracuje: »Poctivé ženě a zlomené noze bývá nejlépe doma«; K. to poví bystřeji: »Žena poctivá, noha bolestivá, ať doma pobývá«;— P.: »Hlad jest kořením na světě nejlepším« (zbytečný instrumentál); Č.: »Hlad je nejlepším kuchařem« (klade instrumentál jistě podle P., jinak zní přece toto přísloví: Hlad je nejlepší kuchař); K. hledí k originálu: »Nejlepší koření na světě jest hlad«; — P.: »Počestné holce práce milejší než posvícení«; Č.: »Řádná holka hledí si spíše práce než zábavy« (bezvýrazné); K.: »U řádných děv bývá práce zpěv« (lidově si zabásnil).

Názornost, která se jeví v příslovích, přechází u Cervantesa u osob z lidu také do jiných rčení. Sancho chce říci: »Jsem lepší sedlák než vladař« a poví to lidově: »Lépe dovedu orati a kopati, klestiti a přiřezávati révu nežli vydávati zákony a brániti provincie a království« (překlad P., II, 53); Č. to tlumočí: »Lépe rozumím orání a kopání, ořezávání a vysazování révy než dávání (!) zákonů a hájení (!) krajů a království« (samá podstatná jména slovesná); rovněž P. hromadí podst. jm. sloves.: »Lépe se vyznám v orání a kopání, v ořezávání révy a ve vinobraní, než v dávání zákonů nebo bránění provincie a království«. — Sancho Panza píše své manželce Tereze, že se stane velmožnou paní, a praví to obrazně: »Rozhodl jsem se, abys jezdila v kočáře« (II, 36, podle překladu P., který uchovává také Č. a rovněž K.).

(Příště ostatek.)

DROBNOSTI.

BŘVANY. K článku otištěnému pod tímto názvem z pozůstalosti † prof. Jos. Zubatého v 1. čísle letošního ročníku Naší řeči, oznamuje nám ředitelství státního archivu, že přání, které prof. Zubatý na konci svého výkladu projevil, bylo splněno už před desíti lety. Tvar *Břvany* byl zaveden ministerstvem vnitra jako název úřední už r. 1923. Přispěl k tomu i první článek prof. Zubatého v NŘ. 6, 1922, 236 n. Za tu dobu se název *Břvany* pod úředním vlivem vžil dokonale, takže dřívější mylný název *Brzvany* upadl už v zapomenutí.

ODBOROVÁ, VLÁDNÍ, MINISTERSKÁ RÁDKYNĚ (J. H.). O ženském protějšku k titulu *rada* jsme psali 16, 125 a 17, 11. Také články o přechylování jmen mají účel, ukázati na příkladech jak z nářečí a z minulosti našeho jazyka, tak z nynější spisovné praxe, které způsoby tvoření jsou se stavbou češtiny nejvíce ve shodě. Slovo *rada* je abstraktum, jehož se užívá také o sboru rádců. Odtud se přeneslo též na jednotlivé členy poradního sboru a rod jeho se pak uváděl ve shodu s pohlavím. Mužské jméno *rada* se stalo úředním titulem a většinou značí osoby, jež nikomu neradí. To by mohlo být na překážku ženskému protějšku *rádkyně,* neboť toto slovo ještě není jako titul zmechanisováno do té míry, aby se při něm nemyslilo na nějaké dávání rady. Ale takové mechanisování je toliko otázkou času. Kdyby se přechýlené znění *rádkyně* úředně neujalo, nezbývalo by než ponechat původní abstraktum *rada* i pro ženy, ale v rodě shodném s pohlavím *(odborová rada).* Přechýlení v *radka* tu možné není. Nedá se odůvodnit odvozeninami od cizích jmen, jako *gážistka, akcesistka,* ani na př. přechýleným *přednostka,* protože mužská jména, jež jsou základem takových jmen, jsou docela jiné povahy než slovo *rada.*

ÚŘEDNÍ ČEŠTINA. V NÚČ. 11, 1932, 105 je otištěna z úředního spisu věta: »Pokud budou žádány od stran duplikáty nákladních listů, které platí do 31. března 1932, jest jim podle možnosti vyhověti.« K tomu redakce poznamenává: »Začneme-li větu čísti, máme dojem, že úřad bude žádati od stran duplikáty. Teprve ke konci věty se nám vybaví v mysli představa jiná, že to jsou strany, které budou duplikáty žádati. Cožpak není možno napsati zcela jasně a prostě: B u d o u - l i s t r a n y ž á d a t i d u p l i k á t y . . ., v y h o v t e j i m podle možnosti nebo c o m o ž n á j i m v y h o v t e ? Je to věta z úředního nařízení, a není třeba mluviti jako Pythie!« — Připojujeme ještě několik ukázek dnešní úřední češtiny, které nasbírala NÚČ. Na př. z Věstníku hl. města Prahy (1932, str. 536): »Městská rada se usnesla dáti svůj souhlas ku propůjčení zdarma pro konání schůzí »Výboru« a jeho komisí potřebné místnosti.« — »Prosím, aby se *v rámci prováděných obcí nouzových prací* přihlíželo i zde k přání místního občan-

stva« (str. 537). — Ze zápisu jedné obecní rady: »*Usneseno:* Žádost MUDra J. Z. v P. *o vydání povolení svedení* odpadové vody *ze* střechy domu č. p. 243 cementovým potrubím do kanalisace předati stavební komisi.« — Bůh sám ví, proč se naši úředníci tolik štítí určitých tvarů slovesných a proč své nepochopitelné zálibě ve vyjadřování jmenném obětují i při-rozený český pořádek slov, mnohem určitější a jasnější než ony citované zamotaniny!

ZPOZORNĚTI (F. S. J.). Slovesa tohoto typu si dnešní spisovatelé velmi oblíbili a tvoří si je takřka libovolně od kteréhokoli přídavného jména, na př. *zpokorněti, zpřísněti, zlhostejněti, zpoctivěti, zpravdivěti, zrozpačitěti, zvýbojněti, zvýrazněti, zobčanštěti* (podst. jméno *zobčan-štění* jako překlad franc. embourgeoisement, LN. 10/10 1931), *zbezohled-něti, zdůvěrněti,* také ovšem bez přípony: *radostněti, ctnostněti* a pod. Téhož způsobu jsou nová slovesa 4. třídy, na př. *ztajemniti, zopojniti, znehodnotiti, zenergičiti, znevážiti, zpřístupniti* atd. Také od jmen pod-statných vznikají takováto nová slovesa, na př. *zhodnotiti, zadeštiti* (t. za-vlažiti umělým deštěm), *zpáteřiti* (v Světové revoluci T. G. Masaryka, str. 595: Reformace, usilujíc o nápravu mravnosti, zpáteřila náš národní charakter; právě proto, že byla náboženská, byla také národní) a pod. Byl tu tedy oživen starý způsob, jímž se tvořila slovesa jako *lačněti, truchleti, běleti, vetšeti, čistiti, ostřiti, plašiti* atd. a který byl v jazyce už mrtvý (srov. Gebauer-Ertl 1, 1926, 106). Datem toho vzkříšení je asi už doba obrozenská. Aspoň nalézáme v počátcích novočeské literatury, zvláště vědecké, hojnost pokusů o tvoření sloves tohoto typu, třebas i s jinými předponami, na př.: k vysvětlení a srozumitelnění jejich (hvěz-dářů) běhu (J. S. Presl v Kroku I. 2, 1821, 99); v zkouškách o zúhelnost-nění (= Polarisation) světla t. I. 3, 133; zněkolikrátnění jistého pořadu t. 147; vydavatelé Annales de Chimie zevrubným sestavením okolností... uzřejmili, že běh jeho (orkánu) od jihu k severu šel t. I. 2, 114; M. B. také s dokonalením tlakoměřického nivelování se zanášel, zjednodušiv a upohodlniv formuli opravující t. 103; (vichr) odlistil stromy a listí vysoko do povětří sebou vyhnal t. 116, atd. Také Jungmannův slovník obsahuje množství takovýchto novotvarů, namnoze přejatých z Rosy. Není tedy záliba spisovatelů v slovech jako *zpozorněti* a pod. teprve dnešní. Je při ní ovšem velké nebezpečí, jak už několikrát naznačila Naše řeč (a také Gebaurova-Ertlova mluvnice na cit. místě), aby se tento vděčný pro-středek stylistický nestal nevybíravou módou a mechanickou manýrou. Nemá-li ztratiti svou účinnost, musí zůstat v mezích jazykové i umělecké nutnosti.

Oprava.

Na str. 53 ř. 13 zdola, třeba za slovo *najde* doplniti *buď samo nebo jeho odvozeniny.*

Odpovědný redaktor: prof. dr. Jiří Haller. — Tiskli Neuber. Pour a spol. v Praze I., Bílkova 17.